

Morele lessen op zee

In zijn boek *A Natural History of Human Morality* formuleert Michael Tomasello, codirecteur van het Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, een nieuwe theorie over het ontstaan van de menselijke moraliteit. Dat verschijnsel komt volgens hem voort uit het samengaan van drie ontwikkelingen. Eerst verwierven mensen het vermogen om zich te verplaatsen in een ander individu waardoor een nieuw type interpersoonlijke interactie ontstond. Vervolgens leerden ze hoe ze in groepsverband met meerdere individuen konden samenwerken. En tenslotte gingen ze ertoe over zich te identificeren met de normen van die groep als geheel wat de basis vormt voor onze moraliteit.

Ofschoon we, zoals bij alle wetenschappelijke verklaringen, nog even moeten afwachten of deze analyse door anderen wordt ondersteunt, heeft ze in elk geval als voordeel dat ze ons op drie onmisbare elementen van menselijke moraliteit attendeert. Zowel de collectieve geest als het groepsverband en de persoonlijke relatie spelen daar altijd in mee. Bovendien is duidelijk dat deze kenmerken ontstonden in de lange periode dat mensen als jagers en verzamelaars leefden. Die bestaanswijze werd circa 10.000 jaar geleden overwonnen toen mensen zich in het kader van de agrarische revolutie gingen vestigen. Maar onderhuids spelen de eerder ontwikkelde processen nog altijd door en dat geldt ook voor het morele mechanismen dat Tomasello in zijn boek analyseert.

Laatst zag ik op *Discovery Channel* een documentaire die het bestaan van deze processen in onze tijd op een verrassende manier bevestigde. Het ging om een aflevering van de *Deathliest Catch*, de befaamde serie over het harde bestaan van vissers in de Beringzee tussen Alaska en Siberië. We volgen de lotgevallen van een bemanning die in de ijsskoude nacht op jacht is naar krab. De zee is woest en metershoge golven slaan over dek, wat grote gevaren voor de boot en haar vissers meebrengt. Er is een kapitein die het commando voert en een stel jongere vissers die het vak moeten leren. Omdat er een storm staat terwijl de bemanning moet slapen, stelt de kapitein een rooster van wachtlopen in. En dan gebeurt er iets wat de werking van het morele mechanisme uit de oertijd onmiddellijk aan het licht brengt.

Een van de jonge vissers blijkt tijdens zijn wacht in slaap gevallen. Het gevolg is dat de andere bemanningsleden niet op tijd worden gewekt. Eerst willen ze niet zeggen wie de fout heeft gemaakt maar de kapitein eist een naam en na de nodige pressie hoort hij wie de boosdoener is. Hij roept hem bij zich en vraagt wat er is voorgevallen. De jonge visser zegt dat hij opeens last van zijn buik kreeg en vanwege de pijn was gaan liggen. Daarop was hij in slaap gesukkeld. Vervolgens ontsteekt de kapitein in woede en brult: Het had onze dood kunnen zijn! Hij roept dat de visser een grote egoïst is en vraagt waarom hij zich niet ziek gemeld heeft. Mijn trots zat me in de weg, is het antwoord. Waarop de kapitein nog een heel verhaal houdt over het belang van de groep en persoonlijke verantwoordelijkheid.

Een en ander laat zien hoe het type moraliteit dat bij jagers en verzamelaars tot ontwikkeling kwam, in soortgelijke omstandigheden wordt gemobiliseerd. Ook bij vissen met een moderne boot is men op elkaar aangewezen, staat het groepsbelang bovenaan en is sprake van een persoonlijke verantwoordelijkheid. Het geldt eveneens voor werkzaamheden die op het eerste oog behoorlijk van het gezamenlijk jagen of vissen verschillen. Dat bleek toen ik diezelfde middag een andere documentaire bekeek, dit keer over een platform dat op de Noordzee aan het bouwen van windmolens werkt. Dat is een zwaar karwei en wel in de meest letterlijke zin

van het woord want de metalen pylonen zijn 70 meter hoog terwijl er een turbine van meer dan 300 ton moet worden geplaatst.

Het monteren van zulke windmolens is ook heel precies werk dat zonder hoog ontwikkelde technologie onmogelijk is. Verder speelt onderlinge coördinatie een belangrijke rol. Bij het bedienen van de hijskraan moet de machinist kunnen vertrouwen op de aanwijzingen die zijn collega 60 meter beneden hem geeft. Het werk wordt bemoeilijkt wanneer de zee sterker golft dan verwacht of wanneer de wind plotseling een andere richting neemt. Bovendien moet ook deze bemanning met de elementen worstelen. Bij slecht weer wordt het werk gestaakt, wat zomaar kan betekenen dat ze twee dagen niets zitten te doen. Verbetert het weer dan gaat men diep in de nacht aan de slag om te zorgen het werk op tijd af is. Er is voortdurend spanning aan boord: iedereen weet dat zijn gedrag ertoe doet. Zelfs kleine fouten zijn schadelijk voor het project als geheel. Maar er is evengoed vreugde en kameraadschap als er weer een windmolen draait....

Deze voorbeelden demonstreren dat morele processen die al vóór de agrarische revolutie zijn ontstaan, nog steeds effectief zijn. Ook het bedienen van een moderne boot of het monteren van windmolens veronderstelt dat mensen zich kunnen verplaatsen in een ander individu. Het komt nog altijd op samenwerking in groepsverband aan. Men deelt niet alleen eenzelfde doel maar weet zich ook door een aantal gevaren bedreigt. En elk bemanningslid is doordrongen van het besef dat het project alleen slaagt als hij zijn uiterste best heeft gedaan. In ruimtelijk en technisch opzicht lopen de genoemde voorbeelden nogal uiteen want krabben vangen bij Alaska is iets anders dan op de Noordzee windmolens bouwen. Maar sociaalpsychologisch doet zich hetzelfde voor. We kijken naar een verleden van 100.000 jaar oud waarin de menselijke ziel een zodanige programmering ontving dat we ons individuele ego zo nodig uitschakelen. Daar kunnen we nog wel een tijdje mee voort...

Gabriël van den Brink
Leiden, 30 maart 2017